

שנות החזיר

יוסי וולפסון

מאבקם של הארגונים להגנת בעלי חיים למען קביעת תנאי מינימום בתעשיית החזירים בישראל, ולמען ביטול כמה מהפרקטיקות האכזריות ביותר בה, הוא מקרה מבחן המאפשר הצצה לדיני הגנת בעלי חיים בארץ ולאופני הפעולה של הארגונים להגנת בעלי חיים. החוק אוסר לגרום לבעלי חיים סבל שרירותי או לא מידתי, אולם יישומו מחייב, ככלל, שיותקנו תקנות הקובעות הוראות פרטניות לגבי פרקטיקות קונקרטיות. כדי להניע את הרשויות להתקין תקנות כאלו משלבים הארגונים פעילות ציבורית של חקירות סמויות, חשיפות בתקשורת, דו"חות ועתירות לבית המשפט. במקביל הם מנהלים שיח מקצועי עם הרשויות, המבוסס על אימוץ שפה מדעית, הבוחנת את סבלם של בעלי החיים בכלים מחקרניים אובייקטיביים נטולי מעורבות רגשית. מדע רווחת בעלי החיים, שהתבסס בתגובה לדרישות של מערכת המשפט, מספק כלים כאלו ושופך אור נוסף על עומק הפגיעה בבעלי החיים במשקים.

משק החי המתועש מבוסס על החפצה גמורה של בעלי החיים ועל שלילת מרבית צורכיהם הבסיסיים, עד כדי כליאה בתאים המונעים מהם כמעט כל תנועה למשך מרבית חייהם. חקיקה להגנת בעלי חיים במשקים מצמצמת לרוב את השימוש בפרקטיקות האכזריות ביותר. עם זאת, היא רחוקה מלהבטיח לבעלי החיים ביטוי של ממש של התנהגותם הטבעית או סיפוק אִמְתִּי של צורכיהם. לא כל שכן אין היא מבטלת את הניצול שלהם כשלעצמו. המתח בין מהלכים לצמצום הפגיעה בבעלי חיים לבין ביטולה משליך על אופן העבודה של הארגונים ומעורר שאלות שהן רלוונטיות גם למאבקים בתחום זכויות האדם.

"שלשלאות ארוכות יותר, כלובים גדולים יותר"¹ – במאבק להגנת בעלי חיים לא מדובר במטאפורה. אקטיביזם משפטי חברתי, כמו אקטיביזם חברתי בכלל, מתמודד עם יחסי הגומלין המתעתעים בין מאבקים ממוקדים לבין הדרישה לשינוי שורשי בשיטה. עורכת דין קומוניסטית, המאמינה בהעברת אמצעי הייצור לשליטת העובדים, דורשת ללקוחותיה שכר מינימום ודמי הבראה. עורך דין אחר טוען כנגד תוואי חומת ההפרדה באדמותיו של כפר זה או אחר, בעודו מאמין ששורש הרע הוא בעצם הקמת החומה ובעצם הכיבוש. האם הישגי הביניים שאנו משיגים מערערים את יחסי הכוחות ומהווים נדבך בדרך לשינוי רחב? או שמא הם מעניקים לשיטה הקיימת לגיטימציה ויצייבות? ואולי די בתועלת הקטנה והקונקרטית שהם מביאים לקורבנות כדי להצדיק אותם? השאלות האלו מתעוררות

במלוא החריפות באקטיביזם משפטי למען בעלי חיים. ברשימה הזו אני מזמין את הקוראת להצטרף למסע בן 12 שנה של התקנת התקנות לפי חוק צער בעלי חיים בנוגע לתנאי ההחזקה של חזירים בתעשיית הבשר. המסע הזה טיפוסי מאוד לרפורמות בארץ ובעולם בתחום ההגנה על בעלי חיים במשקים. ביציאה למסע הזה מומלץ למלא את התרמיל לא במצב רוח טוב אלא בסבלנות ובחומרי הרגעה. בסוף המסע נחזור הביתה עייפים, ובמוחנו תנקר השאלה: "מרוצים?".

היכרות עם חזירים

המפגש הראשון שזכור לי עם חזיר, היה בסבך קנים ושיחי פטל בעמק החולה. תחילה שמעתי קולות תנועה בסבך, ואז, מעבר לפלג מים לא רחב, הבחנתי בחזירי בר. הם היו קטנים וחמודים, גופם עדיין מפוספס בפסים הלבנים שייצגו בבגרותם. מיד לאחר מכן הבחנתי באדם. חשתי התפעלות והתרגשות אך גם אימה. מפגשים כאלו בטבע, כשהאדם בידיים ריקות, הם מהזירות הבודדות שבהן יחסי הכוחות החברתיים מתמוססים, היתרונות הפיזיים של בעל החיים על האדם עשויים להתממש, והביטחון העצמי של האדם בשלטונו מתרופף. מיהרתי להתרחק לפני שהאם תחליט שאני מהווה איום על גוריה.

המפגש המרגש השני שלי עם חזירים היה בשנת 1997 במקלט לחיות ממשקים בצפון קליפורניה. הייתה שעת צהריים והחזירים רבצו בכריכה בוצית – כבדים ושבעי רצון, רק הגב והראש של כל אחד מהם בצבצו מהמים, כמו היפופוטמים קטנים. שנים מאוחר יותר, מצויד בתפוחים, סבכתי בסככת החזירים במקלט ליד ווינגטון. החזירות היו שרועות בעצלות, מחופרות בתוך מצע הקש העבה, עיניהן עצומות למחצה ורק האפים שלהן שומרים על דריכות. כשהייתי מקרב אליהן תפוח הן היו פוערות את פיותיהן ולועסות אותו בנהנתנות.

בשנת 2002, חמש שנים לאחר המפגש עם החזירים המרוצים בכריכה הבוצית, זומן לי מפגש עם חזירים בתנאים שונים לחלוטין: בתאים צרים ובמכלאות צפופות וחשופות. לא יכולתי להבטיח להם לא בריכת מים, לא מצע של קש ולא תפוחים. יכולתי להבטיח רק את מה שמתחייב מהחוק הישראלי הקיים – וכדי להבין כמה מדובר נצטרך לחזור שוב לאחור, לשנת 1994.

חוק צער בעלי חיים ועתירת חה"כ פורז להתקנת תקנות על-פיו

בשנת 1994 חוקקה הכנסת את חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד-1994. ההוראה המרכזית של החוק מצויה בסעיף 2(א), הקובע: "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי". בית המשפט העליון² פירש את המלים הטעונות האלו פירוש פרוזאי: הן אוסרות כל פגיעה בבעלי חיים שאינה מוצדקת בהתאם למבחנים של תכליתיות ומידתיות. גם גרימה של סבל מועט עשויה להיחשב להתעללות אם היא אינה נחוצה או אינה מידתית, ואין זה משנה אם המעשה נעשה מתוך סדיזם, מתוך אדישות לסבל או מבורות לגבי קיומו.³

כיצד מתורגם העיקרון הכללי, שלפיו אסור לגרום לבעל חיים סבל שרירותי או לא מידתי, לכללים מעשיים ושימיים בחיי היום-יום? הדרך הראשונה היא ביישום ישיר ממקרה למקרה. אולם רשויות אכיפת החוק, שמלכתחילה אינן יוצאות מעורן לאכוף את חוק צער בעלי חיים, מהססות כשמדובר בפרקטיקה ממוסדת. אם פועל מתוסכל ייתן אגרוף בודד לחזירה – כתב האישום כבר בדרך, אף שאין בחוק סעיף האומר "לא ייתן אדם אגרוף לחזירה". אולם, נסו להסביר לתובע משטרתי שהחזקת אותה החזירה משך כל חייה בתא צר ללא תנועה היא אסורה, שכן הסבל שנגרם

לה מחריד, וניתן לייצר בשר חזיר בשיטות אכזריות פחות. אם אין סעיף חוק שקובע זאת ברחל-בתך-הקטנה, סיכויכם קלושים.

הקונקרטיזציה של החוק באמצעות יישום ישיר של איסור ההתעללות לסיטואציות טיפוסיות של התעללות ממוסדת אינה מעשית, אם כן, כפרקטיקה של יום-יום. היא כן חשובה כדרך להביא מקרי מבחן בפני בית המשפט. המקרים הבולטים שבהם הדבר נעשה היו בעניין מופע שכלל מניפולציות פוגעניות בתנינים⁵ ובעניין פיטום עופות המים.⁶ אולם, בעבודה היום-יומית של הגנת בעלי חיים ישנה חשיבות מיוחדת להוראות חקוקות פרטיקולריות, שמתארות התנהגויות מוגדרות היטב, וקובעות שהן אסורות. ישנם איסורים פרטיקולריים אחדים כאלו בחוק צער בעלי חיים עצמו. כך, למשל, האיסורים על ארגון קרבות בעלי חיים, על שיסוי בעלי חיים זה בזה, על נטישת בעלי חיים ועל חיתוך ברקמה חיה למטרות נוי. הערוץ הפורה ביותר לתרגום איסור ההתעללות להוראות פרטיקולריות הוא התקנת תקנות. סעיף 19 לחוק מסמיך את שר החקלאות, בהסכמת ועדת החינוך של הכנסת, להתקין תקנות לכיצוע החוק, וכולל רשימה פתוחה של נושאים שבהם יש להתקין תקנות ביצוע כאלו.

כחמש שנים לאחר חקיקת חוק צער בעלי חיים, ולאחר ששר החקלאות לא התקין ולו תקנה אחת מכוחו, עתר ח"כ אברהם פורז, יוזם החוק, לבג"ץ.⁷ בעתירה ביקש פורז שהשר יממש את סמכותו ויתקין תקנות. שני עמודי העתירה עיקרם בתיאור מיצוי ההליכים עובר להגשת העתירה. ארבעה משפטים מוקדשים לטיעון המשפטי:

מטרתו של חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) התשנ"ד-1994 היא להגן על בעלי החיים ובין היתר להבטיח את אחזקתם והובלתם בתנאים נאותים באופן שלא ייגרם להם סבל. בהיעדר תקנות 'איש הישר בעיניו יעשה' ובעלי חיים בעיקר במגזר החקלאי מוחזקים ומובלים בתנאים מחפירים הגורמים להם סבל רב. התקנות שיותקנו יקבעו את 'המותר והאסור' בנושאים אלו ויבטיחו כי ימנע סבל מיותר מבעלי החיים. הזמן הרב שעבר מאז נתקבל החוק והמחדל המתמשך של המשיב מצדיק [צ"ל מצדיקים] התערבותו של בית משפט נכבד זה על מנת לחייב את המשיב להתקין את התקנות בהקדם.⁸

בית המשפט העליון הוציא צו על-תנאי עם הגשת העתירה, ומאותו רגע התנהלה העתירה בדרך של הודעות עדכון חוזרות ונשנות, שבהן דיווח משרד החקלאות על "התקדמות משמעותית" ועל "עבודה מקיפה" בהתקנת תקנות בנושאים שונים – עד שהעתירה נמחקה כשמונה העותר לתפקיד שר הפנים. מודל העבודה שאימצו השירותים הווטרנריים היה של מינוי ועדות ייעודיות לכל נושא, שחבריהן (רובם או כולם) אינם מהפקידות הממשלתית. הוועדות ניסחו טיוטות לתקנות, לעתים מלוות בדו"ח שמנמק את הנוסח המוצע. לאחר מכן נבחנה הטיוטה בידי מנהל השירותים הווטרנריים, והופצה להערות של בעלי עניין. כמה מהטיוטות אושרו לאחר שינויים מרובים. אחרות מונחות עד היום במגירות. הוועדה לעניין תנאי הגידול של חזירים היא הוועדה האחרונה שמונתה בהתאם למודל עבודה זה.

ועדת ברנובר

באחד ביולי 2002 מינה מנהל השירותים הווטרנריים דאז, ד"ר עודד ניר, ועדה לעניין תנאי ההחזקה של חזירים. בכתב המינוי התבקשה הוועדה לכתוב תקנות בנושא תנאי ההחזקה של חזירים, לרבות טיפולים כגון סירוס ועקירת שיניים.⁹

בראש הוועדה עמד ד"ר יחיאל ברנובר. ד"ר ברנובר היה וטרנר מ"החקלאית" – אגודה שיתופית שמעניקה שירותים וטרנריים לתעשיית החלב ובשר הבקר. "החקלאית" נוסדה בשנת 1919 כגוף של ההתיישבות העובדת, והיא מעמודי התווך של תעשיית הבקר בישראל. עוד היו חברים בוועדה: חוקר העוסק בניסויים בחזירים, הממונה לפי חוק צער בעלי חיים במשרד החקלאות וכותב רשימה זו, שהיה כבר פעיל ותיק לשחרור בעלי חיים.

הרכב הוועדה מעורר ודאי תהיות אצל הקוראת. מה ניתן לצפות מוועדה שבראשה עומד אדם הקשור בטבורו למסד החקלאי, שחבר שני בה מתפרנס מעריכת ניסויים בחזירים הנרכשים מאחד ממשקי החזירים בישראל ושחברה שלישית בה היא עובדת של משרד החקלאות? שאלה זו רק מגדרת את פני השטח של שאלת ייצוג האינטרסים של בעלי חיים. מרבית האנשים שמצויים במוקדי ההכרעה המשפטיים לגבי בעלי חיים (עובדי מדינה, חברי-כנסת, שופטים) מעורבים באופן אישי, אינטימי ויום-יומי בפגיעה בהם – על ידי אכילת גופם. אנו לא נגלה כיום סובלנות לוועדות העוסקות בנשים ושאין בהן אף אישה או לוועדות שעוסקות בקהילות בדואיות ושאין בהן אף בדואי. כשמדובר בוועדות העוסקות בבעלי חיים לא אנושיים, היעדרם של אלו מהרכב הוועדה הוא כורח המציאות, אך לכל הפחות יש להיות מודעים לבעייתיות.

תעשיית בשר החזיר בישראל

בראשית עבודת הוועדה התוודענו לתעשיית בשר החזיר המקומית. מדי שנה, נמסר לנו, הורגים בישראל עבור תעשיית בשר החזיר כ-150,000 חזירים. בשנת 2012 עמד המספר על 197,390 – כמעט פי שניים ממספר בני הבקר: באותה שנה נשחטו בישראל 105,789 פרות ועגלים.⁹ חוק איסור גידול חזיר, תשכ"ב-1962, מגביל את הגידול והנחירה של חזירים לתחומיהן של קומץ רשויות מקומיות, ובנוסף להן ל"מוסדות מדע ומחקר" ול"גני חיות ציבוריים". לאור זאת, גידול החזירים מתרכז ברובו בגליל המערבי, וכן קיים משק גדול בקיבוץ להב (וזאת בנימוק שמדובר ב"מוסד מחקר", שמספק חזירים לניסויים, שחלקם נעשים במקום).

הסיוור הראשון שקיימה הוועדה בשטח היה למתחם של שותפות המגדלים באעבלין – מתחם שמרכז כמה ממשקי החזירים הגדולים, וכן בית נחירה. המתחם ממוקם בראש גבעה: גיבוב אפור של מבני בלוקים, גגות אזבסט, גדרות ובריכת איגום שממיה בגוון אדמדם מהדם שמנוקז מבית המטבחיים.

תעשיית בשר החזיר מבוססת על חזירות, שמשמשות כמכונות-חיות להמלטת חזיריזרים, שלאחר הריגתם בגיל חצי שנה הם חומר הגלם העיקרי של התעשייה. חיי החזירה מורכבים ממחזוריים של הזרעה, היריון, המלטה, הפרדת הגורים וחזיר חלילה. כל שנה החזירה ממליטה פעמיים-שלוש. בגיל ארבע לערך היא עצמה נשלחת להמתה.¹⁰ לאחר גמילה מוקדמת כפויה, בגיל שלושה-ארבעה שבועות, מעבירים את הגורים למכלאות ייעודיות, שם מחזיקים אותם עד גיל עשרה שבועות לערך. אחר כך מעבירים אותם למכלאות אחרות שבהן יפוטמו עד שיגיעו, בגיל חצי שנה לערך, למשקל השחיטה. התעשייה מחזיקה גם מספר קטן של חזירים זכרים בוגרים, שמשמשים לזיהוי חזירות מיוחמות ולהזרעה. רוב ההזרעה היא מלאכותית, בזרע שנחלב מהחזירים הזכרים הללו או במנות זירמה מיובאות.

רק מיעוט מהחזירות ההרות במשקים שבהם ביקרנו הוחזקו בקבוצות – במכלאות קטנות, חשופות ומשמיות. גם זה היה מראה מרענן ביחס לתנאי ההחזקה של מרבית החזירות ההרות: שורות-שורות של תאי ריסון, שבכל אחד מהם חזירה בודדה, ושגודלם כגודל החזירה בעת שהיא

עומדת. החזירה, כלואה בין מעקות מתכת מכל עבר, אינה יכולה אף להסתובב סביב עצמה, או לצעוד יותר מחצי צעד (במקרה הטוב) לפנים או לאחור.

מצב החזירות המיניקות לא היה טוב יותר: רובן ככולן היו גם הן במתקני ריסון שאינם מאפשרים כמעט תזוזה, מוקפים במכלאה קטנה שבה מסתובבים החזזירים. כל חזזיר עובר שורה של הטלות מום: חותכים את זנבו, חותכים את ניביו, ואם הוא זכר – מסרסים אותו. כל הפעולות הללו נעשות ללא הרדמה או שיכוך כאבים.

מדוע מטילים מומים בחזזירים? הסירוס נעשה כדי למנוע ריח לוואי שמאפיין את גופותיהם של חלק מהחזירים הזכרים בגיל הבגרות המינית. חיתוך השיניים, כך נטען, מיועד למנוע את פציעת הפטמות של האם ולהקטין נזקים של נשיכות בין החזזירים. חיתוך הזנבות הוא התגובה של התעשייה לתופעה שהיא עצמה יצרה: חזזירים אוהבים לשחק ולהשתובב. הם סקרנים, זקוקים לגירויים ואוהבים לכרסם. במכלאות החשופות אין להם אובייקטים למשחק וזולת גופם של חבריהם למכלאה – ובמיוחד הזנב המתקרזל. הם נהנים למצוץ את הזנבות של חבריהם ולכרסם אותם – והדבר יכול להסתיים בפציעה שעלולה להזדהם ואף לגרום לתמותה שתפגע ברווחי המגדל. זנב קצוץ רגיש יותר למגע, וכאשר חזזיר אחר מתחיל למצוץ אותו, החזזיר קצוץ הזנב ימהר להרחיקו מפיו והפציעות נמנעות.

במכלאות של החזירים המפוטמים לשחיטה בלטה לעין הצפיפות – לעתים המכלאה נראתה כשטיח נע של חזירים. בעיה נוספת, עליה כבר ידענו מהספרות, היא השיעמום שבו נתונים החזזירים בסביבה נטולת הגירויים הזו. הפתרון שמצאו לכך המגדלים היה תליית שרשראות מתכת וצמיגים בכמה מהמכלאות, כאמצעי משחק.

באף אחד מהתאים והמכלאות שראינו לא היה מצע של קש או של חומר אחר. החזירים הוחזקו על רצפות בטון או על טפחות. "רצפת טפחות" הוא הכינוי החקלאי לרצפה הבנויה לוחות בטון, מתכת או פלסטיק. הלוחות מוגבהים ממפלס הקרקע וביניהם רווחים, שמאפשרים ניקוז של הפרשות. הסירוס השני של הוועדה היה למשק בלהב. כאן היו המבנים מתוחזקים טוב יותר, האוויר טוב יותר וריח האמוניה באוויר חריף פחות. אולם מעבר לפרטים כאלו או אחרים, שיטות הגידול לא היו שונות מאלו שבצפון. שנים לאחר אותו סיור קיבלו הארגונים להגנת בעלי חיים ממשרד הפנים את נתוני התמותה בלהב, וזאת בהתאם לחוק חופש המידע.¹¹ לפי נתונים אלו אחד מכל חמישה חזזירים שנולד בלהב, ואינו מת בלידה, ימות לפני שיגיע לגיל שחיטה.¹²

מחוקקים ומדענים

ברגולוציה של תנאי ההחזקה של בעלי חיים במשקים, קנו מומחים מדעיים עוצמה חברתית גדולה – לטוב ולרע. מחוקקים בארצות אירופה, כמו גם בישראל, מבקשים את הדרכתם של מומחים. ארגונים להגנת בעלי חיים, שמנסים להתנקות מהדימוי של אנשים סנטימנטלים הסובלים מנטייה להאניש בעלי חיים, מאמצים שפה מדעית-מקצועית, מפרסמים דו"חות מגובים באסמכתאות מכתבי עת מדעיים, ומצטטים מדענים בניירות העמדה ובחומרי ההסברה שלהם. תעשיית הבשר מממנת גם היא מחקרים, בניסיון להראות שסבלם של בעלי החיים הוא בעיני המתבונן בלבד. הבקאות בספרות המדעית הפכה להיות הכרחית לחלוטין כדי להצליח בקמפיין לשיפור תנאי ההחזקה של בעלי חיים. המעמד המרכזי של הידע המדעי קיבל אחיזה חזקה בדני בעלי החיים באיחוד האירופי. כך, למשל, בדיקטיבה האירופית בנוגע לבעלי חיים במשקים חקלאיים,¹³ מופיעה המילה "מדעי" לא פחות משבע פעמים. גם באמנה של מועצת אירופה להגנת בעלי חיים במשקים¹⁴ חוזרת ונשנית הדרישה להקפיד על רווחת בעלי החיים (בתחומים מגוונים: החזקה, טיפול, הזנה, מרחב תנועה,

תנאים סביבתיים) בהתאם לידע המדעי. בדומה לכך, החוק הניו־זילנדי להגנת בעלי חיים קובע את העיקרון שלפיו הבעלים של בעלי חיים והאחראים לבעלי חיים צריכים לנקוט את כל הצעדים כדי להבטיח שהצרכים הפיזיים, הבריאותיים וההתנהגותיים של בעלי החיים יסופקו בהתאם ל-"good practice" ולידע המדעי.¹⁵

גם בישראל יש משקל לידע המדעי המצטבר:

בכל הנוגע לחיות משק נראה כי הגישה הישראלית דומה לחקיקה האירופית והניו־זילנדית יותר מלחקיקה האמריקנית־קנדית. גישה זו אינה מתעלמת מן הצורך לספק הגנה ורווחה לחיות משק המטופלות בפרקטיקות חקלאיות, אלא שהיא מתווה מסגרת פעולה ברורה לעוסקים בגידול חיות משק לצורכי מאכל ומקנה גמישות המאפשרת למחוקק התאמת הכללים ועריכת שינויים בהם בהתאם לידע המדעי המצטבר והתפיסות החברתיות המשתנות.¹⁶

את הדומיננטיות של השיח המדעי אפשר להציג כמופת של רציונאליות בחקיקה. במקום "לחוקק מהבטן", המחוקקים מתבססים על נתונים אמפיריים, המושתתים על מחקר מדויק הכפוף לכללים של מתודולוגיה מדעית. מנגד, אפשר לבקר את התופעה הזו כנגיסה בתהליך הדמוקרטי, והעברת כוח ההחלטה לאלטיטה של מומחים, שהאינטרסים שלהם וסדר היום הפוליטי־חברתי שלהם נשארים סמויים מהעין. אולם בעיקר ראוי להבחין השאלה מדוע בנושא של הגנת בעלי חיים אנו נוקטים במידה כה מרחיקת לכת לבסיס מדעי מדויק. ניתן לרמז, למשל, שבבואם לאזן בין חופש הביטוי לבין הזכות לשם טוב, יתבססו בתי המשפט על מחקרים סוציולוגיים ופסיכולוגיים, שינסו לכמת באופן אמפירי את החשיבות היחסית של אינטרסים אלו לבני אדם מבחינת בניית הזהות העצמית, המימוש העצמי, המצוקה הנגרמת כאשר הם מוגבלים וכיוצא באלו. אפשר היה גם לקבוע את הגודל המינימלי של תאי כליאה, את משך הטיול היומי בבתי כלא או את מבנה החצר על בסיס מחקרים מדעיים שיבחנו במדדים מדויקים את מידת המצוקה שנגרמת לאסירים בשיטות כליאה שונות. ייתכן שהפנייה למחקר מדעי בהקשר של הגנת בעלי חיים נובעת מפחד של כל המעורבים להיות מואשמים בסנטימנטליות. ייתכן שהיא משקפת תפיסה שלפיה הדיון בהגנת בעלי חיים איננו דיון פוליטי, שמשקף מחלוקות ערכיות, אלא דיון טכנולוגי שצריך להיות מבוסס מדעית. אם כן, ייתכן ששיתוף הפעולה של ארגונים להגנת בעלי חיים עם השיח המדעי בתחום מחזקת את אותן גישות חברתיות שהארגונים מעוניינים לקעקע. מנגד, ייתכן שההסתתרות מאחורי אצטלה מדעית־שמרנית היא חיונית כאשר מדובר בצעדים ראשונים של שינוי חברתי. האצטלה המדעית מעניקה לגיטימציה למהלכים שמשקפים בעצם שינוי כיוון ערכי, ושיכולים להניע בעתיד מהלכים רדיקליים יותר.

יהיו ההשלכות ארוכות הטווח של אימוץ השיח המדעי אשר יהיו, בהקשר של תקנות ההחזקה לחזירים, אין ספק שהבקיאות של הארגונים להגנת בעלי חיים בספרות המחקרית הייתה מפתח חשוב לכך שהתקנות שהתקבלו בסופו של דבר הן מתקדמות יחסית. בישראל לא היו עד כה אנשי מדע שהתמחו ברווחת בעלי חיים, וגם כיום הם בורדים ביותר. לכן פנו הארגונים ישירות לספרות מדעית כתובה, ללא תיווך של מומחים. לא פעם, בדיונים על הוראה זו או אחרת בתקנות, הקלף המנצח של הארגונים היה באפשרות של נציגם בדיון לשלוף במהירות מראי מקום מדעיים לגיבוי דרישותיהם או להפרכת טענות של התעשייה. לעומת זאת, בעלי החזיריות לא הכירו את החומר המדעי, ויכלו רק לחזור ולטעון שכך הם נוהגים, ושהם משוכנעים, אף שאין הם יכולים להביא אסמכתאות לכך, שלא ניתן לנהוג אחרת.

מדע רווחת בעלי החיים

הדרישה של המערכת המשפטית לקבל מהמדענים תשובות לצורך קביעת תקנים לטיפול בבעלי חיים ולתנאי ההחזקה שלהם, נתנה דחיפה לתחום מדעי שלם של "רווחת בעלי חיים". כיום מדובר בתחום מבוסס, שקהילה מדעית גדולה עוסקת בו, ושמוקדשים לו חוגים באוניברסיטאות, כנסים, כתבי עת וספרות מקצועית.¹⁷ העיסוק המדעי ברווחת בעלי חיים שואב מתחומי ידע כגון זואולוגיה, אתולוגיה, קוגניציה של בעלי חיים, וטרינריה ואקולוגיה. השאלות שבהן עוסקים חוקרי רווחת בעלי החיים מושפעות משאלות שבהן עוסקים המחקרים מעת לעת. סוגיות שאין להן יישום משפטי אפשרי, זוכות לעניין פחות. כך, למשל, מחקרים על רווחתם של דגים היו בעבר נדירים ביותר, והדבר השתנה כשהאיחוד האירופי החל לעבוד על גיבוש כללים בנושא.

עיקר עבודתם של מדעני רווחת בעלי החיים הוא באבחון גורמי מצוקה אצל בעלי חיים. הקושי לאבחן מצוקה כזו הוא כפול. ראשית, עולמם של בעלי חיים שונה משלנו: ישנו הבדל בתפיסה החושית שלהם את העולם, ובמקרים רבים יש להם צרכים שונים משלנו. דרכם לבטא סבל שונה לא פעם מזו שלנו, והיכולת הדלה שלנו להבין את התקשורת החייתית מקשה עליהם לספר לנו מה הם חווים. שנית, גם לו היו בעלי החיים מספרים לנו על סבלם בלשון בהירה לנו, לא היינו מאמינים להם. החוקרים של רווחת בעלי החיים פועלים בסביבה שהיא ספקנית כלפי סבלם של בעלי החיים – לפחות בכל הנוגע לסבל שהוא מורכב יותר מאשר כאב פיזי שמקורו בפגיעה ישירה ברקמות הגוף. משתי הסיבות הללו מתרכזים חוקרי רווחת בעלי החיים באינדיקציות אובייקטיביות ככל האפשר למצבי מצוקה.¹⁸

ניסויים רבים במדע רווחת בעלי החיים מבוססים על מבחני העדפה או רתיעה: בניסויים מסוג זה מאפשרים לבעלי החיים לבחור בין אפשרויות, שכל אחת כרוכה בטיפול אחר או בתנאים אחרים, ובודקים אילו תנאים או טיפולים בעלי החיים מעדיפים ומאילו הם נרתעים. מבחני המוטיבציה מתוחכמים יותר. ניסויים אלו בוחנים איזה מאמץ מוכנים בעלי החיים להשקיע על מנת להשיג משאב מסוים, ומאפשרים לדרג את החשיבות של משאבים שונים עבורם.

אינדיקציה התנהגותית אחרת לסבל היא התנהגויות לא נורמליות, ובמיוחד תנועות סטריאוטיפיות. התנהגויות סטריאוטיפיות הן תנועות שבעל החיים מבצע באופן חוזר ונשנה, כמעט ללא שינוי, ואשר אין להן מטרה ברורה. הן מתרחשות בתנאים של חסכים חמורים ומתמשכים. כך, למשל, בתאי הריסון ניתן לראות לעיסה של החזירות בפה ריק, טלטול של הראש מצד לצד, כרסום של מעקות המתכת, גלגול הלשון, ולחיצות חוזרות על מתקני השתייה.

למצבי מצוקה עשוי להיות גם ביטוי פיזיולוגי. המדד הפיזיולוגי הפופולרי ביותר מתייחס לפעילות בלוטת יותרת הכליה. עלייה בריכוזי הקורטיזול או הקורטיקוסטרון, שמפרישה בלוטה זו, טיפוסית וקלה למדידה במצבים של גורם מצוקה קצר טווח, שגורם לחרדה. אולם יש להזהר בהסתמכות על מדד זה, משום שהוא אינו מתאים לזיהוי מצבי מצוקה ממושכת ומצבי כאב, ובעיקר, יוצר אשליה של "שעון סבל" מדויק, כביכול כל יחידת קורטיקוסטרון מייצגת "יחידת סבל", אך בפועל מדובר במדד גס, שפרשנותו מחייבת אינטגרציה עם מדדים אחרים, ובעיקר: לעולם אין לפרש את היעדרו כהיעדר סבל.

פציעות, מחלות ותמותה אף הן אינדיקציות למצוקה. מעבר לכך שמדובר במצבים שגורמים סבל, לעתים קרובות בעיות אחרות, שכרוכות כשלעצמן במצוקה, מתבטאות דרך מחלות ופציעות. כך, למשל, צליעה יכולה להיות התוצאה הניכרת לעין של עיוות גופני או של תנאי החזקה לא מתאימים. יצרנות, לעומת זאת, היא מדד בעייתי. לעתים קרובות חקלאים טוענים שהעובדה שגוף הפרה מניב חלב או שגוף התרנגולת מייצר ביצים היא סימן שהפרה או התרנגולת בריאות ומאושרות. לרוב,

ההפך הוא הנכון – היצרנות הגבוהה מושגת על-ידי כמה גורמים: ברירה מלאכותית, מניפולציות סביבתיות, תזונה לא טבעית ותוספי מזון. מה שעבור התעשייה הוא יצרנות, מבחינת בעל החיים הוא פעילות פיזיולוגית לא נורמאלית הכרוכה בסבל.

אורח החיים הטבעי של חזירים

הצרכים של בעלי החיים נלמדים בראש ובראשונה מאורח החיים הטבעי שלהם. לבעלי חיים יש מוטיבציה גבוהה לנהוג בהתאם לאורח חייהם הטבעי, וכשמונעים זאת מהם, נגרמים להם חסכים, תסכול ומצוקה. על ההתנהגות הטבעית של בעלי חיים ניתן ללמוד מתצפיות באבותיהם הפראיים (במקרה של חזירים: חזירי בר), בהתבוננות בבני מינם המבויתים שהתפראו (ישנן אוכלוסיות גדולות של חזירים שחזרו מחיים בחסות האדם לחיי טבע) ובהתבוננות בחזירים מבויתים בתנאים שמעניקים להם בחירה ומשאבים (למשל במשקים אקסטנסיביים).

חזירים הם בעלי חיים עדריים. עדר החזירים מבוסס על קשרים ארוכי טווח בין חזירות נקבות ובנותיהן. חזירים זכרים נוטים להיות בנפרד, ובתקופת הייחום הם מצטרפים לעדרי הנקבות ומחזורים אחריהן. חוש הריח של חזירים רגיש במיוחד, והוא האמצעי העיקרי שבו הם מזהים את הפרטים בעדר. חזירים נעים על פני שטחים נרחבים, ומבלים חלק גדול מזמנם בחיפוש מזון, ובמיוחד בנבירה בקרקע ובחיפוש שורשים. גם כשנותנים לחזירים מזון במידה מספקת, הם מבלים שעות ארוכות בפעילות לחיפוש מזון בהתאם לטבעם. חזירים נוטים לנוח במקומות קבועים, ולעתים קרובות מקימים במקומות אלו קנים מרופדים. חזירים מקפידים לעשות את צרכיהם רחוק ממקום הרביצה שלהם. היכולת של חזירים לקרר עצמם בהזעה או בהלחתה מוגבלת, ולכן הם מרבים להתפלש במקווי מים. לקראת מועד הלידה החזירה נוטשת את העדר ובוחרת מקום מוגן, שם היא מקימה קן מרופד בעשבים. כעשרה ימים לאחר הלידה היא חוזרת עם הגורים לעדר. הגורים משתלבים עם הגורים של החזירות האחרות, ולעתים יונקים מחזירות אחרות ולא רק מאמם. הקשרים החברתיים בין אחים מאותו שגר נשארים קרובים יותר מאשר הקשרים עם חברים אחרים בעדר. הגמילה של החזורים הדרגתית ומסתיימת בגיל 13-17 שבועות. בספרות המדעית על רוחות חזירים במשקים לא מצאתי התייחסות לתוחלת החיים הטבעית שלהם (נתון חסר רלוונטיות לחלוטין לתעשיית בשר החזיר), אולם מקורות שונים באינטרנט מדברים על תוחלת חיים טבעית של בין 6 ל-15 שנים.

הידע על אודות ההתנהגות הטבעית של החזירים שופך אור חדש על הסבל הכרוך בתנאי ההחזקה במשקים מתועשים. כך, למשל, ההיכרות עם ההתנהגות הטיפוסית של הקמת קן לקראת הלידה, מסבירה תנועות דומות שמנסה החזירה לבצע גם בהיעדר חומר קינון, ואפילו בתאי הריסון שכמעט שלא מאפשרים לה תנועה. העובדה שחזירים מבלים את זמנם בחיטוט, בנבירה ובמרעה, גם כאשר יש להם מזון מוכן בשפע, מחדדת את התסכול שבו הם נתונים כשמחזיקים אותם על רצפת בטון חשופה או על רצפת טפחות. החיים החברתיים של חזירות מחדדים את האכזריות שבהחזקתן בבידוד. האכזריות שבגמילה כפויה ומוקדמת מתחדדת נוכח התהליך ההדרגתי והמתמשך של גמילה טבעית.

דו"ח ועדת ברנובר

ועדת ברנובר סיירה בחזירות, חקרה את הספרות המדעית, אספה התייחסויות מהציבור וקיבלה מידע מהמשרד להגנת הסביבה בנוגע לשיקולים הסביבתיים הנוגעים לעניין. ביוני 2003 הגישה הוועדה את מסקנותיה. הוועדה ניסחה טיוטת תקנות שמסדירה היבטים נרחבים בגידול החזירים – מהשטח המזערי לחזיר בשלבי החיים השונים, דרך התנאים הסביבתיים וההעשרה הסביבתית הנדרשת וכלה

במניפולציות גנטיות המשפיעות על רווחת החזירים. להמלצות צורך מסמך רקע שסיכם את שיקולי הוועדה.¹⁹ המסמך מתאר את המחקר המדעי הרלוונטי, בעיקר בהסתמך על דו"ח עב כרס של ועדה מדעית של האיחוד האירופי,²⁰ את המצב בישראל ואת ההסדרים במשפט המשווה – בעיקר באיחוד האירופי, בשווייץ, בניר-זילנדר, בגרמניה, בנורווגיה ובשוודיה.²¹

בין ההמלצות המרכזיות של הוועדה – ביטול תאי הריסון בתקופת ההיריון החל משנת 2008 ומאותה שנה גם הגבלת הריסון בתקופת ההמלטה לשבוע לפני ההמלטה הצפויה ושבוע לאחר ההמלטה. הוועדה התלבטה בנוגע לשטח המינימלי לכל חזיר. הדו"ח המדעי האירופי הציג נוסחה, מבוססת על משקלם של החזירים, לחישוב השטח הדרוש כדי שכל החזירים יוכלו לשכב בו בזמן על צד. השטח המינימלי שנדרש בחקיקה האירופית קטן מהשטח המתקבל לפי נוסחה זו. הוועדה אימצה את המידות שבחקיקה האירופית. בנוגע להעשרה סביבתית המליצה הוועדה לחייב העשרה סביבתית שתכלול חפצים מגוונים שבהם יוכל החזיר להתעסק וכן חומר (כגון קש) שבו יוכל החזיר להתעסק ולנבור. אולם הוועדה סייגה את החובה הזו באופן שעלול לעקרה לחלוטין: "למעט אם הדבר אינו אפשרי מבלי לגרום לסתימות במערכת הביוב".²² בשני הנושאים שהוזכרו באופן מיוחד בכתב המינוי של הוועדה – סירוס החזירים וחיתוך השיניים – בחרה הוועדה שלא לקבוע הוראות של ממש. בדעבר ניתן לקבוע שהשתתפותו של פעיל לשחרור בעלי חיים בוועדה הוביל להמלצות מתקדמות יחסית בחלק מהתחומים, כגון בנושא הריסון בתקופת ההיריון. אולם בנושאים אחרים, כמו שטח המחיה לחזירים, הרכב הוועדה לא אפשר אימוץ של המלצות, שמתנגשות חזיתית בתביעות של התעשייה, אף שהיה להן בסיס מדעי מוצק.

שנות התרדמת

באוקטובר 2003 העביר מנהל השירותים הווטרינריים את הצעת התקנות להערות בעלי עניין, שהתבקשו להתייחס אליהן עד סוף אותה שנה. השנה הסתיימה, ומלאכת התקנת התקנות לא נמשכה. בשנים 2004–2005, לגרסת משרד החקלאות בתגובה לעתירה שהוגשה מאוחר יותר,²³ התקיימה ההתכתבות בינו לבין מגדלי חזירים. טיב ההתכתבות לא ידוע לחתום מטה, אבל כך או כך, משהסתיימה, חזרו התקנות המתגבשות לתרדמת.

בשנת 2007 פנתה עמותת אנונימוס למשרד החקלאות באמצעות עורכי דין מתנדבים בדרישה להתקין תקנות בנושא החזירים. בדעבר התברר, שבעקבות הפנייה התקיימה ישיבה בלשכת מנכ"לית המשרד ובעקבותיה ישיבה משותפת לנציגי המשרד להגנת הסביבה ומשרד החקלאות. בישיבה הוחלט לבצע סקר בנוגע לאפשרויות להסדרת הענף בהיבטי צער בעלי חיים והגנת הסביבה. הסקר הוזמן מחברת תהל, שהגישה את ממצאיה בשנת 2009.²⁴ דו"ח תהל מתייחס לתכנון דירי חזירים שיעמדו, בין היתר, בסטנדרטים שבדו"ח ועדת ברנוכר. לעניין השטח לחזירים, הדו"ח מתקדם מעבר לדו"ח הוועדה ומתבסס על התחשיב שיאפשר לכל החזירים לשכב על צדם בו בזמן. הדו"ח הוגש למשרדי הממשלה, ותווק; ככל הידוע למחבר, ללא התייחסות או טיפול. עמותת אנונימוס המשיכה לשלוח מכתבים מפעם לפעם. המכתבים לא זכו להתייחסות רצינית, וגם הארגונים להגנת בעלי חיים לא לחצו: מרבית הכוחות הופנו לנושאי חקיקה אחרים: הובלת עופות, סחר בפרוות ועוד.

חשיפה תקשורתית ועתירה לבג"ץ מניעות את המהלך מחדש

את המערכת העיר תחקיר שערכה עמותת אנונימוס במשקי גידול חזירים באעבלין. אנונימוס פנתה עם החומרים לתוכנית כלבוטק, והצילומים שודרו ב־31 בנובמבר 2010. בצילומים נראו חזירות

נמקות בתאי ריסון, חזירים בשלבי הגידול במכלאות דחוסות עד אפס מקום, ופועלים מזרזים חזירים לשחיטה בשוקרים חשמליים. פעילי אנונימוס הצליחו לצלם פועלים במכלאות חותכים בפליירים את זנבותיהם ושיניהם של חוזזירים – התמונות הקשות הללו שודרו כשהמסך מטושטש כמעט כולו כדי להגן על הצופים. גם התמונות מבית המטבחיים, של חזירים שנשלחים לשחיטה בעודם בהכרה, לאחר הימום כושל במכת חשמל, שודרו כשהן מטושטשות.

תגובת משרד החקלאות לתוכנית הייתה מביכה: "לא הגיעו שום פניות בנושא צער בעלי חיים במשחטות או במתחמי הגידול של חזירים." אולם המבוכה הולידה פעולה: בפברואר 2011 מינה משרד החקלאות צוות לגיבוש רפורמה בתעשיית בשר החזיר. על הצוות הוטל "להכין תוכנית אסטרטגית לרפורמה בענף לשם הצגתה למשרד האוצר לשם תקצוב" וניתן לו המנדט להמליץ על תיקוני חקיקה. בסוף פברואר פנה הצוות לקבלת התייחסויות מהציבור בנוגע ל"רפורמה סביבתית בענף גידול חזירים". אף שמסמך המינוי, ובו האזכור התקציבי, לא פורסם, ניסוח זה הדליק נורה אדומה אצל הארגונים להגנת בעלי חיים. כריכת התקנות ברפורמה כוללת בענף משמעה הכשלה מראש של כל שינוי. לאור הרגישות הדתית לתעשיית בשר החזיר, קלושים הסיכויים להקצאה תקציבית לענף. בפניותיהם לצוות הדגישו הארגונים שאין לעכב עוד את התקנת התקנות, שיש להתקין בטרם גיבוש הרפורמה, ושמי שצריך לשאת בעלויות השינויים היא התעשייה ולא משלם המסים. לגופו של עניין, טענו הארגונים שיש לקחת כבסיס את המלצות ועדת ברנובר ולעשות בהן שורה של שיפורים. ביוני 2011 השתתפו נציגי הארגונים (כמו גם נציגי המגדלים) בשימוע בפני הצוות. לאחר מכן, כפי שהיה בעבר, השתררה דממה.

במכתב לשרת החקלאות דאז, מ' 28 בדצמבר 2011, הזהירו הארגונים שאם השרה לא תגיש תקנות בנושא לאישור ועדת החינוך, יפנו לבג"ץ. תשובת משרד החקלאות חיזקה את חששות הארגונים: המכתב מתאר את מלאכת התקנת התקנות כסבוכה ומורכבת ומבשר לראשונה שהצוות לא ינסח תקנות אלא המלצותיו יהיו "תשתית" להתקנת התקנות. נוסף על כך, כורך המכתב את התקנות ברפורמה כללית בענף – מה שעשוי להוות תירוץ לדחיית הדברים לתאריך לא ידוע. עם זאת, נמסר במכתב שהמלצות הצוות יוגשו עד סוף פברואר 2012, ואנו נאלצנו לדחות את הגשת העתירה בהתאם. ב־20 במאי 2012 הגישו עמותות תנו לחיות ואנונימוס, באמצעות עו"ד מיכאל ספרד וכותב רשימה זו, עתירה לבג"ץ.²⁵ בעתירה עתרנו לשני סעדים: ראשית, להתקנת התקנות, ושנית, לעניין תוכן התקנות. את הסעד השני ביקשנו על מנת שהעתירה תהיה כלי לשיפור הוראות התקנות ההולכות ומתגבשות.

בדיעבד התברר שבעת הגשת העתירה כבר נחתם דו"ח הצוות של משרד החקלאות.²⁶ במה שנוגע לנושא צער בעלי חיים, לא רק שהדו"ח אינו כולל הצעה עדכנית לנוסח התקנות, אלא שהוא נסוג משורת הישגים שנקבעו בדו"ח ברנובר. כך, למשל, הדו"ח מציע לאפשר החזקת חזירות הרות בתאי ריסון בחדש הראשון להריון, ואינו ברור בנוגע למשך הזמן המרבי להחזקה בריסון בתקופת ההמלטה. בנושאים אחרים ישנה התקדמות: כך בנושא חומרי ההעשרה וכך בנוגע להמלצה לאסור סירוס חזירים שלוש שנים לאחר שהדבר יקרה באיחוד האירופי. בנוגע להגדלת שטחי המחיה של החזירים, ההמלצות כורכות את השינויים בתנאי ההחזקה לא רק בהקצאות תקציביות בלתי־אפשריות אלא גם בהעברת החזירות לדרום הארץ – דבר המחייב שינוי בחוק איסור גידול חזיר, כלומר בסטטוס קוו הדתי. מאחר ששינוי בסטטוס קוו הדתי הוא בבחינת בלתי־אפשרי מבחינה פוליטית, מדובר בהתניה שיכולה הייתה לסכל את המהלך כולו – וייתכן שאף כוונה לעשות כן.

בא לשכונה בחור חדש

במסגרת הפעולות של הארגונים להביא להתקנת התקנות, העתירה לבג"ץ הייתה צעד משני. אולם היא שיחקה תפקיד טקטי חשוב: בעקבות העתירה נדרשו במשרד החקלאות להתקדם בניסוח התקנות על-פי לוח הזמנים שקבע בית המשפט, בניתוק מעיצוב רפורמה כוללת. אולם התפנית שהתחוללה בשנת 2012 נבעה לא רק מעתירת הארגונים. היא נבעה לא פחות משינוי פרסונאלי במשרד החקלאות. ב-15 במרץ 2012 מונה במשרד וטרינר ראשי לחזירים – תקן שלא היה בעבר. הווטרינר שמונה, ד"ר שאול פוצי, הוא מומחה לחזירים, שעבד בעבר, בין היתר, בשירות הממשלתי באיטליה. התנהלותו חרגה ממה שהתרגלנו אליו במשרד החקלאות לאורך שנים. במקום דחיינות, הוא גילה מרץ ונחישות להתקדם. במקום לחפש תירוצים לאי-עשייה, הוא חיפש פתרונות. במקום פסימיות ביחס לאפשרות לשנות דברים, הוא האמין שניתן וצריך לשנות את הסטנדרטים הקיימים בשטח. במקום חידלון בהתמודדות עם עבריינות, הוא האמין שתפקיד המינהל הציבורי הוא לאכוף את החוק ללא מורא, גם אם הדבר כרוך בעימות עם החקלאים.

כך, בתקופה שבין מינויו של הווטרינר הראשי ועד לסוף 2014, דברים החלו להשתנות. בספטמבר 2012 הוציא משרד החקלאות הנחיות לגידול חזירים, המחייבות את המגדלים לתקופה שעד כניסתן לתוקף של תקנות. ההנחיות היו מפורטות וכללו שינויים משמעותיים בפרקטיקות הנהוגות. כך, למשל, אסרו ההנחיות להחזיק חזירות הרות בתאי ריסון מעבר ל-28 הימים הראשונים של ההיריון (בדומה להוראה שבחקיקה האירופית). בינואר 2013 פורסמה להערות הציבור טיוטה עדכנית של התקנות. בדצמבר 2013 הגיש שר החקלאות טיוטה מעודכנת לאישור ועדות החינוך והכלכלה²⁷ של הכנסת. בפברואר 2014 נסגר בית הנחירה באעבלין בשל אי-עמידתו בדרישות מבחינת צמצום הסבל של בעלי החיים. במרץ 2014 פרסמו פוצי וכן דב (הממונה לפי חוק צער בעלי חיים) מאמר בכתב עת מדעי שבו הם מדווחים על כך שהנהלים משנת 2012 יושמו בהצלחה בחזירות, לרבות הקצאת שטחים בהתאם לנוסחה המאפשרת לכל החזירים לשכב בו בזמן על צדם.²⁸ בשני דיונים שקיימה ועדת החינוך בחודש יולי 2014, אושרו התקנות בתיקונים מסוימים, ובדצמבר 2014 הן אושרו גם בוועדת הכלכלה. ב-17 בפברואר 2015 פורסמו התקנות ב"רשומות".²⁹

המאבק על נוסח התקנות

לארגונים להגנת בעלי חיים היו בתקופה זו שתי דאגות: שתהליך ההתקנה יושלם, ושנוסח התקנות יהיה המתקדם ביותר האפשרי. מעט מיהבנו שמנו על העתירה לבג"ץ – עתירה אחרת שהגשנו, להתקנת תקנות בנוגע לתרגולות בתעשיית הביצים,³⁰ תלויה ועומדת כבר יותר משש שנים, והסחבת נמשכת. אם לא די בכך, הרי שלאחר ששר החקלאות הגיש את טיוטת התקנות לוועדות הכנסת, מחק בית המשפט את העתירה בנימוק שבכך יצא שר החקלאות ידי חובתו. למרבית המזל, בית המשפט לא היה השוט היחיד שבידינו.

השוט העיקרי שהחליף את בג"ץ היה ועדה בין משרדית שמינה ראש הממשלה לבחון את האחריות המיניסטריאלית על נושא צער בעלי חיים. הוועדה הוקמה בנובמבר 2013 בעקבות הביקורת על מחדלי משרד החקלאות בנושא ודרישתו של המשרד להגנת הסביבה לקבל את התחום לידיו. אחת ההאשמות שהיה על משרד החקלאות להתמודד אתן בוועדה הייתה כישלוננו בהתקנת תקנות – כישלון שתועד בדו"ח של עמותת אנונימוס בשם "ללא תקנה". למשרד החקלאות היה חשוב להוכיח לוועדה שהוא מסוגל לקדם תקנות לפי חוק צער בעלי חיים. למעשה, אחד הדיונים

בתקנות החזירים נקבע לאותו יום שבו קיימה הוועדה שימוע לארגונים להגנת בעלי חיים, לחקלאים ולאיגודים מקצועיים וטרינריים.

שוט נוסף היה שוב השילוב של תחקיר סמוי ותקשורת. במאי 2014 שידר ערוץ 2 תמונות מתוך תחקיר סמוי שערכה עמותת תנו לחיות בחיירות בלהב. הכתבה התמקדה בצילומים של עובדים מסרסים חוזרים כמו בסרט נע, וחותרים את זנבותיהם ואת שיניהם בעוד החוזרים צורחים צרחות כאב מחרישות אזניים. עוד הראתה הכתבה את החזירות הכלואות בתאי ריסון, מבצעות תנועות סטריאוטיפיות וסובלות מחולשה ומהתמוטטות גופנית. גם בדיווח זה כיכבו תמונות מטושטשות – של פני העובדים ושל פעולות השחתת הגוף, אבל הטשטוש לא הפחית את הזוועה ואף חיזק את התחושה של הצופים שמדובר בפעולה שעושה צריכים להתבייש בה.

במקביל ללחץ הפומבי להתקין את התקנות, נמשכו דיונים על תוכן. בעניין זה ניתן להשיג מעט מאוד בדיונים הפתוחים של ועדות הכנסת. אופי הדיון וסד הזמן אינם מאפשרים כמעט דיון מעמיק, שכנוע, גיבוש נוסחים טובים או מציאת פתרונות יצירתיים. הדבר נכון במיוחד כשמדובר בנושאים טכניים, כמו המספרים הנוגעים לשטחי המחיה לחזיר, מספרים שאינם אומרים דבר לחברי הכנסת, אבל הם בעלי משמעות דרמטית מבחינת החזירים ובעלי משמעות כלכלית מבחינת התעשייה. לפיכך, עיקר העבודה חייב להתקיים לפני הדיונים – והאופי שלו הוא של שיח מקצועי עם עובדי הציבור במשרד החקלאות, עם גיבוי של חומרים מדעיים וחקיקה משווה. במסגרת השיח הזה הצלחנו, בין היתר, להגדיל את שטחי המחיה של החזירים,³¹ לאסור לחלוטין ריסון של חזירות גם בתקופת ההזרעה,³² להוסיף הוראה בנוגע למניעת פגיעות שמקורן בשינויים גנטיים בחזירים³³ ולהבטיח העשרה סביבתית לכל חזיר בכל שלבי החיים.³⁴

דווקא בנושא הסירוס לא השגנו את המטרה לקבוע תאריך שלאחריו יהיה אסור לבצע סירוס כירורגי בחזירים.³⁵ לא הועילו הנתונים המדעיים בדבר האפשרות למנוע את ריח הלוואי בדרכים אחרות, לא האזכור של מדינות שבהן כבר לא נהוג סירוס כירורגי ואף לא ההתחייבות של גורמי התעשייה באיחוד האירופי, שניתנה בחסות הנציבות האירופית, להפסיק את הסירוס הכירורגי עד ינואר 2018. עם זאת, משרד החקלאות חויב לדווח לוועדת החינוך על מחקרים שיערוך במטרה לבחון חלופות שימנעו את הצורך בסירוס, בקיטום הזנבות והשיניים, ובריסון בתקופת ההמלטה.³⁶ נושא הסירוס היה במרכז הקמפיין הציבורי והתקשורתי של הארגונים – בגלל אופיו הגרפי, הזוועה המובהקת שלו והגירוי שהוא גורם לחרדת הסירוס של גברים. מצוקה שנגרמת בשל חסך ממושך בגירויים קשה להעברה בתקשורת בהשוואה למצוקה שגורם סכין חד החותך באשכים. עם זאת, הלחץ סביב נושא הסירוס סייע בוודאי להגיע להישגים בנושאים אחרים.

קמפיין ציבורי ועבודה מול עובדי ציבור

המאבק על התקנת התקנות בנוגע לתנאי הגידול של חזירים שילב מגוון שיטות פעולה: תחקירים סמויים, איסוף מידע באמצעות חוק חופש המידע, עבודה מול התקשורת, עתירה לבג"ץ, עבודת לובי במסדרונות הכנסת והופעה בוועדותיה. אולם משקל מיוחד היה לעבודה האפרורית של קריאת דו"חות מדעיים עבי כרס, וקיום שיג ושיח מקצועי מול עובדי ציבור. הדרמה המרכזית התחוללה בחילופי מסמכים מקצועיים ובישיבות ארוכות, שהתנהלו בהן שיח טכני ונזרקו בהן לחלל האוויר ממצאים של מחקרים מדעיים. שאר האמצעים שירתו את הדרמה הזו: התקשורת, בית המשפט והמהלכים בממשלה ובכנסת האיצו בפוליטיקאים לזרז את התהליך ולאמץ את פירות העבודה שנעשתה מול הדרג המקצועי.

המקרה של תקנות החזירים מחדד את החשיבות של זהותם ואישיותם של עובדי הציבור ושל היכולת של פעילים לשינוי חברתי ליצור אתם דו־שיח שמקדם את מטרותיהם של הפעילים. העבודה מול עובדי ציבור מאפשרת עיסוק בנושאים שבכל מדיום אחר נתפסים כנושאים טכניים: לא התקשורת, לא בית המשפט ולא הכנסת ימהרו, למשל, להיכנס לעובי הקורה של המספרים הנוגעים לשטח המחיה של חזיר או התכונות הנדרשות מחומרי העשרה. בה בעת, העבודה מול עובדי ציבור מאפשרת להוביל בצורה שקטה מהלכים מרחיקי לכת יחסית, שהיה קשה לקדםם באמצעים הדורשים עימות ישיר (בכנסת או בבית המשפט) מול הלוכי החקלאי.

ישנו קונפליקט מובנה בין המטרה להביא לשחרור בעלי חיים לבין דיון טכני בתנאי הכליאה והניצול שלהם. ההשתתפות של ארגונים להגנת בעלי חיים בדיונים מקצועיים על הטכנולוגיות של הניצול וההרג, עושה נורמליזציה לתהליכים בתעשיית הבשר שהארגונים מבקשים לחדד את אופיים המפלצתי. בהנחה שהדיונים על תנאי הכליאה של בעלי החיים הם בכל זאת חשובים, יש יתרון לכך שהם מתנהלים מול עובדי ציבור ולא בפרופיל ציבורי גבוה – בכנסת, בבית המשפט או בתקשורת. הקמפיין בנוגע לתנאי הכליאה של החזירים הוכיח שניתן לנהל במקביל, ובתמיכה הדדית, קמפיין ציבורי השולל את תעשיית החזיר כזו, ומהלכים שקטים שמעדינים כמה מהפרקטיקות האכזריות ביותר שלה.

שינוי מדורג מול מהפכה

החזיר הוא אולי בעל החיים הנבון ביותר מבין בעלי החיים שבני אדם מנצלים לייצור מזון. אם היכולת לשחק במשחקי מחשב יכולה להיחשב מדד לאינטליגנציה חיתית, חזירים מפגינים אינטליגנציה גבוהה מזו של כלבים ואף מזו של שימפנזים רבים.³⁷ ג'פרי מאסון מביא עדויות אנקדוטאליות על העולם הרגשי והחברתי של חזירים: האהבה של חזירים להשתובכות; הסקרנות של חזירים; הזיכרון המצויין לאורך שנים; היכולת להיקשרות רגשית – ולשברון לב; האמפתיה שהם מגלים לזולת (חזיר ושאינו חזיר); התושייה שהם מפגינים; התקשורת שהם מקיימים; הספקטרום הרחב של רגשות שהם מבטאים מאושר ועד אבל וכעס – והיכולת שלהם להתמכר באופן מלא ומופגן להנאות חושניות – מעיסוי בבטן ועד אמבטיית שמש.³⁸

לא ירחק היום, אני מקווה, שבו יקראו את תקנות החזירים בשיעור היסטוריה בתערוכת של לגלוג ושל זעזוע. כיצד זה בני אדם כמונו, ישאלו הסטודנטים את המרצה, יכלו לראות מסמך כזה כביטוי של קדמה? והלוא הוא מאפשר לכלוא חזירים בתנאים אכזריים, להטיל מומים קשים בגורים בני יומם, להפריד משפחות, לכבוד, להרוג! האם מי שכתב את התקנות האלו לא ראה מעולם חזיר מאושר, בתנאים טבעיים, שהוא יכול היה להעלות על דעתו שהוא עושה טוב בעולם בכך שהוא מוסיף לחזיר במכלאה קמצוץ של קש להעשרה סביבתית?!

השאלה שארגוני זכויות בעלי חיים נדרשים אליה היא האם מאבקים כמו המאבק על תקנות החזירים הם מאבקים שמקרבים את אותו יום עתידי או מרחיקים אותו. המאבקים לזכויות אדם מלמדים, שרפורמות צנועות מסוג זה משרתות מהלכים רדיקליים יותר ויותר בהמשך הדרך. אולם לא מדובר במהלך היסטורי דטרמיניסטי. השאלה אם רפורמות צנועות יביאו לנורמליזציה של מנגנוני הניצול או לכרסום תלויה במידה רבה באופני הפעולה של הפעילים לשינוי חברתי.

בסתיו 2014, לאחר אישור התקנות בוועדת החינוך, ביליתי חופשה בגרמניה. באחד הימים הלכנו בדרך כפרית, מוקפת שדות. פה ושם עמדו עצי תפוחים ואגסים גבוהים ומסוקסים, שאיש לא טרח לאסוף את פריים. ערימות של פירות בשלים נחו על האדמה הרכה מגשם. הרוח שיחקה בערימות של עלי שלכת. העשב היה ירוק. המרחבים אינסופיים. הדרך הובילה לכפר קטן. מתוך צריף עץ

שמענו רעש שמשך את תשומת לבנו. מצאנו דלת פתוחה, וגילינו שהיא אינה אלא צוהר מתוך הפסטורליה הגרמנית הישר אל גיהנום, שהכה אותנו ברעש, בריח ובמראות קשים. את הגיהנום הזה זיהיתי מיד כתואם את החקיקה האירופית. בתוך האסם היו מאות חזירות הרות. חלקן (כנראה בראשית ההיריון) משתגעות בתאי הריסון – נוהמות, נושכות את הסורגים. האחרות – בתאים קבוצתיים, פרי רפורמות "רווחת בעלי החיים" – מסתובבות בשטח הכליאה הקטן שלהן, מלחכות את רצפת הבטון המרופשת, נושכות אף הן את הסורגים המקיפים אותן. רפורמת הרווחה שעליה עמלו ארגונים אירופיים במשך שנים לא מאפשרת לחזירות האלו לדחוף את זרוביתן באדמה הלחה והתחוהה שמקיפה את האסם, לא לרוץ בשדות ולשחק בעלי השלכת, כפי שעושים חזירים במקלטים לחיות משק, לא להתענג על התפוחים הנרקבים מתחת לעצים. גם התקנות הישראליות, אף שבעניינים מסוימים הן מתקדמות יותר, כולאות את החזירים בכלובים שהם רק במקצת קטנים פחות, וכובלות אותם בשלשלאות של חסכים ושל סבל, שהן רק במקצת ארוכות יותר. לאחר אישור התקנות בוועדת החינוך של הכנסת לא הוציאו הארגונים להגנת בעלי חיים הודעות ניצחון, אלא הדגישו את הסבל שימשיך להיות מנת חלקם של החזירים גם תחת משטר התקנות. בדף הפייסבוק שלי כתבתי שאני מאמין שנכון היה להשקיע את המאמצים, כל אותן 12 שנים של מאבק, כדי לצמצם את הזוועה. אבל ל-12 השנים הבאות, כתבתי, יש לי תוכנית אחרת: להביא לכך שאף אחד לא ירצה יותר לאכול את הבשר של זולתו, גם אם מדובר בחזיר.³⁹

הערות

- 1 מדובר במטבע לשון, שמקורו, ככל הנראה, בתנועה האנרכיסטית. נעשה בו שימוש כססמה בהפגנות, ולאחר מכן הוא אומץ בעלון בשם זה של התנועה הסיטואציוניסטית, שנכתב ע"י לארי לואו ופורסם בשנת 1987.
- 2 ההלכה המרכזית לעניין פרשנות סעיף זה נקבעה במסגרת רע"א 1684/96 עמותת תנו לחיות לחיות נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (1997) (להלן: עניין חמת גדר).
- 3 להרשעה נחוץ, כמובן, להוכיח מחשבה פלילית, כלומר שהאדם צפה את הסבל שמעשיו עשויים לגרום. אולם איסור ההתעללות אינו רק פלילי, אלא יכול להיות גם בסיס להליכים אזרחיים צופי פני עתיד, שבהם אין חשיבות ליסוד הנפשי.
- 4 עניין חמת גדר, לעיל ה"ש 2.
- 5 בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נז(6) 212 (2003) (להלן: עניין נח).
- 6 בג"ץ 95/99 פורז נ' שר החקלאות (עותק בידי המחבר).
- 7 שם. ביחס לטענה שהתקנות "יבטיחו כי ימנע סבל מיותר מבעלי חיים" נראה כי כותב העתירה נתפס לאופטימיות יתר. תקנות הן כלי עזר חשוב במימוש החוק, אולם נחוצים תנאים נוספים – בראש ובראשונה אכיפה יעילה – כדי להבטיח את צמצום הסבל של בעלי החיים.
- 8 כך בכתב המינוי המקורי. הכוונה לחיתוך שיניים ולא לעקירתן.
- 9 משרד החקלאות ופיתוח הכפר – השירותים הווטרינריים ובריאות המקנה דו"ח לשנת 2012, 276 (2012). מדובר במספרים מדווחים בלבד. מאחר שהיקף השחיטה השחורה בבקר גדול יותר, כנראה, מאשר היקף השחיטה השחורה של חזירים, ייתכן שהפער קטן יותר.
- 10 נתונים אלו הם נתונים עדכניים, שהתקבלו מהשירותים הווטרינריים. בביקורי הוועדה במשקים, נמסר לנו שהחזירות מומתות בגיל צעיר יותר, עם פחות מחזורי המלטה.
- 11 משרד הפנים מפקח על החזירייה בלהב, במטרה לאמת את הטענה שלפיה גידול החזירים לבשר הוא רק תוצר לוואי של הגידול לניסויים. לטענת בעלי החזירייה, יש צורך במאגר גדול של חזירים כדי לברור

- מהם את אלו שישמשו לניסויים. לצורך הפיקוח, מקבל המשרד דו"חות חצי-שנתיים על כמות החזירים במקום, על מספר הלידות, על שיעור התמותה ועל מספרי החזירים שהועברו לניסויים.
- 12 עד שנת 2011 עמד שיעור התמותה על 30%-37% כולל תמותה בלידה. החל מהמחצית השנייה של שנת 2012 לא נכללה בדו"חות תמותה בלידה, ושיעור התמותה, לא כולל נתון זה, עמד על 19%-21%.
- הדו"ח האחרון שבידי מתייחס למחצית השנייה של שנת 2013.
- 13 Council Directive 98/58/EC concerning the protection of animals kept for farming purposes, 23 (EC) 1998 O.J. (L 221).
- 14 European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes.
- 15 Animal Welfare Act 2003, art. 9(2)(a) (N.Z.).
- 16 עניין נח, לעיל ה"ש 5, בעמ' 255. ההתייחסות למשפט הקנדי והאמריקאי נוגעת לכך שבחלקים ניכרים ממערכות שיפוט אלו, פרקטיקות חקלאיות מקובלות חסינות מתחולתם של חוקי הגנת בעלי החיים. עם זאת, מצב זה השתנה בהדרגה לאחר שניתן פסק הדין בעניין פיטום עופות המים. השינוי התחולל באמצעות שורה של משאלי עם, שעקפו את השליטה של הלובי החקלאי בבתי המחוקקים של המדינות, הובילו לרפורמות חקיקתיות משמעותיות, וסללו את הדרך לחקיקה נוספת להגנת בעלי חיים במשקים בערוצים החקיקתיים הרגילים.
- 17 בין כתבי העת האקדמיים העוסקים בנושא ניתן למנות את Journal, Applied Animal Behavior Science, Animal Welfare Journal, of Applied Animal Welfare Science ועוד.
- 18 הסקירה שלהלן, של מתודות במדעי רווחת בעלי החיים, ושל אורחות החיים הטבעיים לחזירים מבוססת בעיקרה על הדו"ח של האיחוד האירופי על רווחת חזירים משנת 1997: SVC (Scientific Veterinary Committee) The welfare of intensively kept pigs, Report of the Scientific Veterinary Committee, European Commission (1997).
- 19 הוועדה לעניין תנאי ההחזקה של חזירים – המלצות הוועדה, יוני 2003 (עותק בידי המחבר).
- 20 ראו לעיל ה"ש 18. מאז הוציא הפאנל המדעי של האיחוד האירופי לבריאות בעלי חיים ולרווחתם, שהחליף את אותה ועדה, ארבעה דו"חות עבי כרס נוספים, כל אחד על היבט אחר בגידול חזירים. הדו"חות מאששים בעיקרם את המסקנות של הדו"ח משנת 1997 ומוסיפים עליהן.
- 21 מאז דיוני הוועדה חלו התפתחויות במשפט המשווה, במיוחד בחקיקה בכמה מדינות בארצות הברית שהגבילו את השימוש בתאי ריסון לחזירות הרות, ובכמה מדינות אירופיות שאסרו על חיתוך זנבות של חזירים. באיחוד האירופי אף הוכרו שסירוס חזירים יופסק החל משנת 2018, אם כי לא באמצעות חקיקה אלא באמצעות הכרזה משותפת שהושגה בחסות הנציבות האירופית.
- 22 הוועדה לעניין תנאי ההחזקה של חזירים, לעיל ה"ש 19.
- 23 בג"ץ 3993/12 עמותת תנו לחיות לחיות נ' שרת החקלאות ופיתוח הכפר, תגובה מיום 21.10.2012 (עותק בידי המחבר).
- 24 משרד החקלאות והמשרד להגנת הסביבה, הסדרת גידול חזירים ומניעת זיהום משאבי טבע (מים אוויר וקרקע) (2009).
- 25 בג"ץ 3993/12 עמותת תנו לחיות לחיות נ' שרת החקלאות ופיתוח הכפר (עותק בידי המחבר).
- 26 משרד החקלאות ופיתוח הכפר והמשרד להגנת הסביבה דו"ח צוות הבדיקה – רפורמה סביבתית בענף החזיריות (2012). אף שבכותרת המסמך מופיע המשרד להגנת הסביבה, בפועל רק אחד מ-12 חברי הצוות היה ממשרד הגנת הסביבה, ומדובר במנהל אגף אגרואקולוגיה ולא בראש אגף הגנה על בעלי חיים במשרד.
- 27 האישור בוועדת החינוך נדרש בהתאם לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) תשנ"ד-1994. האישור בוועדת הכלכלה נדרש לפי חוק הרופאים הווטרינרים, תשנ"א-1991, שכן התקנות מאפשרות לאנשים שאינם וטרינרים לבצע בגופם של חזירים פעולות ניתוחיות, שכלל רק וטרינרים מוסמכים לבצען (סירוס וחיתוך זנבות ושיניים).

- 28 Ben-Dov, D. et al., Guidelines for Pig Welfare in Israel, 69 Isr. J. VET. MED. 4, 4 (2014).
- 29 תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (גידול חזירים והחזקתם לצרכים חקלאיים), תשע"ה-2015, ק"ת 7492 (להלן: תקנות גידול חזירים).
- 30 בג"ץ 7154/09 עמותת "אנונימוס" לזכויות בעלי חיים נ' שר החקלאות ופיתוח הכפר (עותק בידוי המחבר).
- 31 תקנה 4(א) לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29.
- 32 תקנה 12(1) לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29, מאפשרת לבודד את החזירה רק לתקופה של ימים אחדים. תקנה 4(ז) לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29, קובעת את גודל תא הבידוד, באופן שהוא כפול מהמקובל כיום, ומאפשר לחזירה תנועות בסיסיות.
- 33 תקנה 25 לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29.
- 34 תקנה 17 לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29.
- 35 תקנה 16 לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29, קובעת הוראות לגבי אופן ביצוע הסירוס, אך לא אוסרת אותו.
- 36 תקנה 31 לתקנות גידול חזירים, לעיל ה"ש 29.
- 37 תמונות מניסוי שבו לימדו חזיר לשחק במשחקי מחשב שתוכננו במקור לשימפנזים ניתן לראות בסרטון Farm Animals and Us – Compassion in World Farming, YouTube (June, 17, 2014), <https://youtu.be/MRYsIdeyKbw?list=PL6E3A2C0180E430A4>. לנתונים נוספים על האינטליגנציה של חזירים, ראו באתר The Humane Society of the United States, http://www.humanesociety.org/animals/pigs/pigs_more.html#edn18 (nov, 2, 2009).
- 38 JEFFERY MASSON, THE PIG WHO SANG TO THE MOON 15-54 (2004).
- 39 הטיעון המוסרי החריף ביותר, לטעמי, נגד תעשיית המזון מהחי מצוי אצל פיטר סינגר שחרור בעלי החיים (שמואל דורנר מתרגם, 1998). לניתוח ביקורתי של האידיאולוגיה המאפשרת לנו אכילת בשר ראו: MELANIE JOY, WHY WE LOVE DOGS, EAT PIGS AND WEAR COWS (2010).